

PRILOG IZUČAVANJU TESAVVUFSKE MISLI I TARIKATSKE PRAKSE U XX STOLJEĆU

Dr. Samir BEGLEROVIĆ

Sažetak

Tekst pod naslovom „Prilog izučavanju tesavvufske misli i tarikatske prakse u XX st. oljeću“ tretira pisane tragove mutesavvifa XX st., i poentiranje tek nekih njihovih aktivnosti. Na osnovu toga u mogućnosti smo izvesti zaključak da je, za razliku od konstantnog isticanja dekadentnosti kao osnovne karakterizacije tesavvufa i tarikata u Bosni i Hercegovini u XX st., ustvari djelatnost tarikatskih prvaka toga vremena jako angažirana, osmišljavana i veoma mudro vođena.

Ključne riječi: tesavvuf, tarikat, Karađozović, Hadžimejlić, Hadžibajrić, jezik (vjere), identitet, religijski/ezoterijski pluralizam

U radu koji je pred nama namjeravamo predstaviti osnovne silnice djelovanja mutesavvifa u XX st. Kako je članak ove vrste preuzak za jedan takav prikaz, odlučili smo se ustanoviti određene kriterije pri izboru i pisanju, kako bismo ostali do kraja metodološki dosljedni. Naravno, ovo je tek jedan aspekt u analiziranju tesavvufske misli i prakse toga vremena, te smo iz toga razloga rad i okarakterizirali kao prilog izučavanju.

1. Uvod

Kada govorimo o tesavvufskoj misli i tarikatskoj praksi XX st. u Bosni i Hercegovini, treba naglasiti kako se razvijala uglavnom kroz apologetski pristup, istovremeno napadana s dvije strane, odnosno izvana (moderno razumijevanje religije, te agresivni ateizam u drugoj polovini XX st.), i iznutra (pristajanje utjecajnih krugova uleme dijelom uz rigidni racionalizam koji je dolazio sa Zapada, a dijelom uz arogantni revivalizam koji je dolazio sa Istoka). To je osnovni razlog zbog kojega su mutesavvifi u svojim predavanjima i pisanjima tretirali uglavnom stvari praktične, ovozemaljske, naravi, negoli se osvrtili na metafizičke traktate. Također ne treba izgubiti iz vida da je druga polovina XX st. sa sobom donijela i zabranu djelovanja derviških redova, i to zabranu koju su političke vlasti donijele u suradnji s religijskim.

Želimo u ovome radu ponuditi presjek tesavvufske misli i prakse XX st., što nije nimalo lahak zadatak jer je, premda se drugačije ocjenjuje, taj period bio jako buran i za derviše i derviške redove.

2. Tri istaknute ličnosti tesavvufsko-tarikatskog života

U ovome odjeljku pažnju ćemo posvetiti trima istaknutim ličnostima tesavvufsko-tarikatskog života u XX st. i nekim njihovim idejama. To su: hafiz Musa Kjazim Hadžimejlić (1888-1961.), Adem-beg Karadžović (1891.-1981.), i Fejzulah-efendija Hadžibajrić (1913-1990.). Zašto smo odabrali baš ove tri ličnosti? Rukovodili smo se s dva kriterija. Da su ličnosti o kojima govorimo živjele i djelovale na prostoru Bosne i Hercegovine. Ovo je isključilo brojne istaknute ličnosti s Kosova, Makedonije, Srbije i Crne Gore, među kojim: Selima Samija-efendiju Jašara, Mustafa Sezai-efendiju, Abdulkadira Mitrovićija, Musa-efendije Muslihudina i brojnih drugih ličnosti.

Drugi kriterij bio je da su tretirane ličnosti svoje stavove i praksu prezentirali pisanim putem, u stručnoj ili drugoj štampi. Mnogi istinski pregoaci na planu tesavvufa i tarikata nisu ili su veoma rijetko objavljivali svoje članke. Iz toga razloga veliki broj ostao je netretiran u ovome radu, poput hafiza Husni-efendije Numanagića, hadžije Halida Salihagića, Muharem-efendije Lemeša, Mustafa-efendije Mujića, ili Rustema-efendije Rustempašića iz Konjica te Ali-efendije Ulcinjakua i muftije Hulija iz Ulcinja.¹

Naglasit ćemo kako je za puno razumijevanje ideja tretirane trojice mutesavvifa nužno dobro poznavati

¹ Na posljednju trojicu mutesavvifa pažnju mi je skrenuo Senad Mičević pa mu se i ovim putem zahvaljujem.

njihove biografije. O Fejzulahu-efendiji Hadžibajriću dosta smo ranije istraživali, a postoji i jedna kraća studija o Adem-begu Karadžoviću.² Što se tiče biografije hafiza Hadžimejlića, dosta štura verzija može biti pronađena u knjizi: „*Šejh hafiz Musa Kjazim ef. Hadžimejlić – Čovjek i islam (život i djelo)*“, na koju ćemo se nešto kasnije detaljnije pozvati.

2.1. Hafiz Musa Kjazim-ef. Hadžimejlić i odnos vjere i nauke

Hafiz Musa-ef. Hadžimejlić jedan je od najboljih primjera obrazovanosti tarikatskih ljudi u XX st. Iskustvo življenja u Bosni i Hercegovini, Istanbulu, Kairu i Beču, te aktivno poznavanje arapskog, turskog, perzijskog, njemačkog i francuskog jezika, nedvojbeno su utjecali na njegove filozofske stavove. Ono što je promicalo orijentalistima sa Zapada, te rigidnim revivalistima i modernistima sa Istoka, može se pronaći tretirano u tekstovima hafiza Musa Kjazima-ef. Hadžimejlića. Prateći njegove radove, u mogućnosti smo prepoznati svu tematiku koja je u to vrijeme zaokupljala islamsku a samim tim i bosanskohercegovačku ulemu: vjera i nauka, islam i razum, mišljenje o islamu na Zapadu, istinitost poslanstva Muhammeda, alejhisselam, kler u islamu, žena muslimanka.³

Ovom prilikom osvrnut ćemo se na njegove stavove o odnosu islama prema nauci, naročito iz razloga što je, kao i drugi mutesavvifi, islam uvijek razumijevao kroz perspektivu tesavvufa.

2.1.1. Odnos islama i nauke

Kroz pet radova⁴, hafiz Hadžimejlić u svome pismu upućenom redakciji časopisa „Novo vreme“, kao reakciji na dotadašnju prezentaciju islama na stranicama toga lista, a naročito na rasprave o pitanju „da li je islam savremen odnosno njegovi propisi ili ne“⁵, predstavlja prirodnu potrebu čovjeka za religijom te dodatno objašnjava neke islamske propise kako bi pokazao čitaocima da svaki propis Šerijata ujedno može biti racionalno objašnjen.

Osnovna misao odnosi se na pojam čovjekovoga jastva („Ja“), koje prolazi kroz tri temeljne faze: prije dolaska na ovaj svijet, dolazak u tijelo, i rastanak sa tijelom. U sve tri faze, čovjekovo jastvo suočava se sa „mukama, nevoljama i strahom“ od kojih se ne može spasiti. Ali ih „s druge strane, može znatno ublažiti – uz pomoć vjere.“⁶

² Rad je napisao dr. Kenan Čemo, pod naslovom: „Adem ef. Karadžović – Život i djelo“. Rad se može pronaći na internet stranici znaci.com na adresi:

http://www.znaci.com/kazivanja/_/Zapisi%20o%20mjestima%20i%20ljudima/AdemEf_1.html (stranica je bila aktivna 24. 04. 2010.)

³ Ovo je dio naslova tekstova objavljenih u jednoj knjizi: *Šejh hafiz Musa Kjazim ef. Hadžimejlić – Čovjek i islam (život i djelo)*, Kačuni, UG Hastahana – tekija Mesudija, Kačuni, proljeće 1429/2008. Kako se budemo pozivali na tekstove hafiza Muse Kazima Hadžimejlića u daljnjem radu, donosit ćemo samo njihove nazive, bez opetovanja naziva knjige u koju su sabrani.

⁴ Hafiz Musa Kazim Hadžimejlić, „Prva čovječija pomisao na vjeru“ (str. 19-21.), „Čovjekova potreba za vjerom“ (str. 22-24.), „Uzroci neophodne potrebe za vjerom“ (str. 25-28.), „Vjera i nauka“ (str. 29-33), „Učenje islama i zdrav razum“ (str. 34-41.).

⁵ Hafiz Musa Kazim Hadžimejlić, „Uredništvu N. Vremena“, str. 15.

⁶ Hafiz Musa Kazim Hadžimejlić, „Prva čovječija pomisao na vjeru“, str. 21.

Čovjekova potreba za ispovijedanjem vjere nešto je prirodno, usađeno u samu srž čovjekovog jastva.⁷ Prethodno rečeno nalaže usklađenost „zdravog razuma“, misaone kategorije koju koristi veliki broj autora u to vrijeme, i religije islama. Osnovni pokazatelj da je osoba zrela srčano prihvatiti islam kao svoju vjeru, predstavljen je kroz šest temeljnih učenja islama koja moraju biti ispoštovana u nečijoj interpretaciji.

a) Božija objava – jedino u šta treba vjerovati; no, nadalje, veoma neobično, a skoro u skladu sa stavovima modernista, hafiz Hadžimejlić bez dodatnih pojašnjenja preporučuje da se ne prihvati ništa što zdrav razum ne prihvata⁸

b) Prirodna zakonitost – uspostavio je dragi Allah, čovjekov zadatak je izučiti te se po njoj, odnosno u skladu s njenim principima, vladati; sve drugo predstavlja nesreću⁹

c) Islam podržava nauku – koliko god se čovjek namučio u svojoj potrazi za spoznajom prirodnih zakona, svrhe vlastitoga postojanja, konačnog utoka i sl., u svemu mu je potpora islam („sudrug“); analogno tome, islam ne poznaje podjelu na vjersku i svjetsku nauku, svaka nauka koja je izučavana u Božije ime – islamska je¹⁰

d) Islam ne poznaje vjersku vladavinu – i sâm poslanik Muhammed, alejhisselam, nije bio vladar u svakodnevnom značenju te riječi, već je samo bio onaj preko koga su dolazile Božija opomena i uputa¹¹

e) Ustroj društva počiva na međusobnoj saradnji njegovih članova – štaviše, obaveza je najučenijoj grupi ljudi da upućuju i savjetuju druge članove zajednice; stav da: „samo je potrebno biti za to spreman, tj. poznavati dobro arapski jezik, gramatiku sa dijalektom, a posebno... događaje koji su se zbili za vrijeme Muhammeda, alejhisselam“¹², uveliko otkriva utjecaj misli islamskih reformatora

f) Moral i čast – najbitnije temeljno učenje islama; iz njega je izvedena zabrana alkohola, kocke, bluda, ogovaranja, zavisti i sl.¹³

Bivši i sâm muderris, hafiz Hadžimejlić je svoje razumijevanje modernih izazova za islam prilagodio i mutesavvifima i ulemi. Iz toga razloga se u svojim predavanjima i pisanjima jednako obraćao objema skupinama, skoro ne praveći razliku između njih.¹⁴

7 Hafiz Musa Kazim Hadžimejlić, „Čovjekova potreba za vjerom“, str. 24.

8 Hafiz Musa Kazim Hadžimejlić, „Učenje islama i zdrav razum“, str. 35.

9 Ibid, str. 36.

10 Ibid.

11 Ibid.

12 Ibid, str. 37.

13 Ibid.

14 Usporedi: hafiz Ramiz Pašić, „Uspomene na muderrisa hafiz Kjazima ef. Hadžimejlića“, u knjizi: *Šejh hafiz Musa Kjazim ef. Hadžimejlić*, str. 87., 88.

Ova misao poslužit će nam kao izvanredan uvod za naredno poglavlje u kojem ćemo tretirati nauk o nužnosti usklađenosti rada derviških redova sa službenim organima tadašnje Islamske vjerske zajednice.

2.2. Adem-beg Karađozović i pitanje obrazovnog sistema

Ne treba nikako izgubiti iz vida da se bavljenje naukom u XX stoljeću, naročito u njegovoj prvoj polovini i sredini, prije svega ogledalo u objavljenim angažiranim člancima, publiciranim u tadašnjim časopisima i novinama visokoga tiraža. Tek kasnije će se pored pisanja članka od znanstvenika očekivati i povremeno objavljivanje knjiga (od '60.-ih godina), da bi u savremenom društvu, pluralističkom u svakome smislu, objavljivanje knjiga postalo tako često i lahko ostvarivo da puka bibliografija veoma često ne otkriva skoro ništa.¹⁵

Uvažavajući prethodnu napomenu, pisani opus Adem-bega Karađozovića može biti ocijenjen izuzetno bogatim. Objavljivao je u tada veoma čitanim publikacijama: „Islamski svijet“, „Islamski glas“, „El-Hidaja“, „Islamski glas“, „Preporod“, te „Sarajevski svijet“ i „Naša domovina“. Općenito se može reći da je osnovna tematika kojom se beg Karađozović oglašavao bila tesavvuf. To podrazumijeva prijevod i komentare prije svega na djelo Mevlane Rumija „Mesnevia“, a Adem-begovi prijevodi su ustvari prvi objavljeni prijevodi ovoga sjajnog djela na naš jezik. No, razmatrajući sadržinu tekstova kojima se oglašavao, zaključuje se kako su tekstovi bega Karađozovića bili izuzetno angažirani a odnosili su se na praksu tesavvufa – tarikata. Tome ćemo segmentu njegovoga opusa posvetiti našu pažnju na narednim stranicama.

2.2.1. Obrazovanje šejhova i derviša

U naizgled nostalgičnome tekstu pod naslovom: „Dajte nam 'Hanikah!'“, Adem-beg hvali instituciju hanikaha, osvrćući se na hanikah Gazi Husrev-bega u Sarajevu i njegov značaj za tesavvuf i tarikat te uopće za kulturu muslimana Bosne i Hercegovine.¹⁶ U njemu naglašava da je nezamislivo ukidanje institucije koja je praktično jedina garancija ispravnosti šejhova i pravilnoga shvaćanja tesavvufa i islama kod murida. No, u pismu koje je uputio šejhu Komiti na Kosovu, Beg Karađozović otkriva kako su sarajevski šejhovi i derviši potpisali peticiju za ponovnu uspostavu Gazi Husrev-begovog hanikaha i predali je muteveliji Gazi Husrev-begovog vakufa 11. 02. 1935. godine. Zahtjev je jednostavan: da se hanikah uspostavi shodno odredbama Vakufname. Nadalje, premda su peticiju pokrenuli i potpisali ljudi iz tarikatskog života Sarajeva, ponovna uspostava Hanikaha imala bi značaj za tarikatski život cijele Kraljevine Jugoslavije, otuda, shodno spomenutome pismu, Beg Karađozović nastoji steći podršku i derviša Kosova.¹⁷

15 Danas knjige objavljuju i obrazovani i neobrazovani, i društveno bitne i društveno manje bitne ličnosti, sportisti, glumci, ličnosti iz jet-seta, studenti, advokati, policajci, vojnici...

16 Ibni Adem, „Dajte nam 'Hanikah!'“, *Islamski svijet*, 25. 01. 1935., str. 4.

17 Pismo Adem-bega Karađozovića pisano šejhu Komiti, Sarajevo, 14. 02. 1935. godine.

Kako smo istakli u uvodu ovoga rada, tesavvuvska misao i tarikatska praksa bosanskohercegovačkih muslimana (odnosno muslimana cijele tadašnje Kraljevine, kasnije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije) u bitnome je obilježena nametnutom potrebom za apologetskim, odbrambenim, pristupom tesavvufu i tarikatu. Otuda i Adem-beg Karadžović mnoge članke kuca iz potrebe za reagiranjem na konstantne napade na tesavvuvsku misao i praksu. Ovdje je posebno zanimljivo navesti izvore iz kojih spomenuti napadi dolaze. Njih su dva, prvi je dio ulemanskog staleža, naročito onog opredijeljenog za modernizam i rigidni revivalizam, a drugi izvor su natpisi u srbijanskoj štampi, vjerovatno preteče kasnijih terenskih istraživanja derviških redova koje će pokretati SANU a na osnovu kojih je dodatno zaoštravan odnos između uleme i šejhova.¹⁸ Angažiran odgovor neprijateljski nastrojenom dijelu uleme kasnije će voditi Fejzulah Hadžibajrić sa svojim saradnicima, dočim je odgovor na drugi izvor izostao i ne postoji niti danas.¹⁹

U čemu je, ustvari, značaj ponovne uspostave Hanikaha? Kako smo to već naznačili, osnovna preokupacija Adem-bega bila je obrazovanost šejhova i derviša, ona vrsta obrazovanosti koju oslovljava „tesavvuvsko obrazovanje“.²⁰ Po njegovome mišljenju, u njegovo vrijeme zadovoljavajuće tesavvuvsko obrazovanje znači troje: pravilno razumijevanje svrhe i naravi tesavvufa i tarikata, spremnost za odgovor kritičarima tesavvufa iz reda uleme, te stjecanje sposobnosti za odgovor na izazove modernizma, prije svega odgovor na šireće ideje sekularizma te modernoga racionalizma. Ovim ciljevima Adem-beg je podredio cijeli svoj život, podržavajući u svojim obraćanjima i tekstovima ideje reis-uleme h. Džemaludina Čauševića²¹, sigurno pod utjecajem ideja svoga oca poznatog muftije Crne Gore Murteza-efendije Karadžovića zalažući se za uvođenje hutbe na maternjem jeziku²², insistirajući na uvođenju ispita za šejhove i derviše. Kako je zaključio, a taj zaključak veoma je važan doprinos raspravi o razlozima zabrane rada derviških redova nekih dvadeset godina kasnije, dio uleme koji je njegovao antipatije prema tesavvufu zauzeo je značajno mjesto u strukturi tadašnje Islamske vjerske zajednice te je iz toga razloga izostalo izdavanje Uredbe o derviškim redovima u Bosni i Hercegovini, uslijed čega su derviški redovi polako guran na marginu vjerskog života Zajednice.²³

18 Vidjeti tekst: Ibn Adem, „Zašto štiti Ulema-Medžlis u Sarajevu – povodom bulevardskih senzacija u javnosti“, *Islamski svijet*, 08. 03. 1935., str. 4.

19 Posljednje objavljeno terensko istraživanje obavio je Milan Vukomanović, kako kaže, u periodu od 2004. do 2007. god. Vidi: Milan Vukomanović, „Sufizam – unutrašnja dimenzija islama“, *Filozofija i društvo*, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, br. 2, tom 19, 2008., str. 138. Premda ne znam autorove krajnje namjere, ukoliko ih ima, lično sam prilično uzdržan pred sličnim projektima, a uslijed odnosa SANU i dobrog dijela njenih znanstvenika prema Bosni i Hercegovini.

20 Vidi: Ibn Adem, *Dajte nam „Hanikah“!*, str. 4.

21 Vidi: Ibn Adem, „Zašto stvarati problem? – povodom jedne hutbe“, *Islamski svijet*, 18. 01. 1935., str. 7.

22 Vidi: Murteza Karadžović, „Moja poruka hatibima“, *Sarajevski svijet*, 01. 03. 1935., br. 131, str. 1.

23 Usporedi: Ibn Adem, „Derviši – povodom dvaju napisa beogradske ‘Narodne Odbrane’“, *Islamski glas*, 17. 01. 1936., str. 2.

Premda je Adem-beg svoj ovosvjetski život okončao za vrijeme djelovanja zabrane o radu derviških redova (1952-1989.), njegovo cjelokupno nastojanje ka zaštiti i očuvanju autentičnoga tarikata i tesavvufa ostavilo je dubok trag u vjerskom životu muslimana Bosne i Hercegovine. No, sigurno će jedna ozbiljnija monografija o njemu, njegovom djelu i misli dodatno osvijetliti rečeni angažman.

2.3. Fejzulah-ef. Hadžibajrić i obnova tesavvuvske misli i prakse u XX st.

Nemoguće je donijeti kratak pregled tesavvuvske misli i prakse u XX st. a ne navesti ideje Fejzulah Hadžibajrića.²⁴ Od velikoga broja aktivnosti koje je poduzimao na polju obnove tesavvuvske misli i tarikatske prakse, ovaj put ćemo pažnju posvetiti nastojanju ka udruživanju svih derviških redova u Bosni i Hercegovini. Kao direktna posljedica ove želje formiran je Tarikatski centar pri Islamskoj zajednici u koji, ipak, nisu ušli svi članovi tarikatskog života. Razlozi za neulazak u jedinstvenu instituciju je različit, i u pogledu perspektive onih koji su pristupili Centru i onih koji su to odbili, ali i u pogledu objektivnih prilika u to vrijeme.

Insistiranje na ujedinjavanju derviških redova nije značilo stavljanje derviških redova pod kontrolu Islamske zajednice, što i danas mnogi pogrešno zaključuju, već, prije, uvođenje reda u proizvođenje novih šejhova i uvođenje zainteresiranih muhibba u tarikat. Upravo je ovo bio razlog da se pripadnici udruženja „Ljubitelji tarikata“, formiranog neposredno prije Tarikatskog centra, međusobno razidu u pogledu imenovanja odnosno postavljanja novih šejhova.

2.3.1. Protokol šejhovskoga imenovanja

Pitanje koje smo oslovili „protokol šejhovskog imenovanja“ nema samo ono značenje koje se prepoznaje pri čitanju samog izraza, ono je mnogo šire i složenije. Da se podsjetimo, u svome učenju i kasnijem djelovanju kroz formirani Tarikatski centar čiji je bio prvi predsjednik, efendija Hadžibajrić je naglašavao tri osnovna formalna uslova koja jedan kandidat mora ispunjavati da bi bio proglašen šejhom. Od ta tri uslova, jedan je duhovne prirode, osoba mora proći određene stepene duhovnog napredovanja na sejri suluku (*muħakkik*), dočim su druga dva, što je za ovaj naš kontekst naročito važno, protokolarne prirode: da osoba posjeduje silsilu kojom je u sejri suluk uveden od strane svog učitelja/šejha, on od svog šejha i tako nizom do poslanika Muhammeda, alej-

24 O Fejzulahu efendiji Hadžibajriću pisali smo u dva navrata, u magistarstvu pod naslovom: „Fejzulah efendija Hadžibajrić – njegovi život i borba za povratak tekija u okrilje Islamske zajednice“ (neobjavljeno, primjerak se nalazi u biblioteci Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu), te u tekstu pod naslovom: „Crtice iz života hadži šejha Fejzulah-efendije Hadžibajrića“ (u časopisu *Znakovi vremena*, Sarajevo, br. 25, str. 2.-14.) U toku je izrada knjige pod radnim naslovom: „Obnova tesavvuvske misli i prakse u drugoj polovini XX stoljeća u Bosni i Hercegovini: Hadži šejh Fejzulah efendija Hadžibajrić – njegov život, djelo i misao“.

hisselam (*musessel*), te da posjeduje valjanu i autentičnu hilafetnamu, dokument kojim neki ranije ovlaštenu šejh potvrđuje da je ova osoba sazrela da bude nazvana šejhom (*musedždžel*). Prvim protokolarnim uslovom odgovornost za izrečenu tvrdnju (da je osoba sljedbenik određene metodologije ponašanja u sejrululuku, konkretnog derviškog reda, čime potvrđuje svoju povezanost s učiteljem-odgajateljem – šejh murabbi, sa pîrom/osnivačem konkretnog derviškog reda te na koncu s Muhammedom, alejhisselam) osoba preuzima na sebe, dočim drugim protokolarnim uslovom odgovornost za izrečenu tvrdnju preuzima ranije ovlaštenu šejh, dakle druga osoba.²⁵

Po našem dubokom mišljenju, insistiranje na ovim uslovima te na ujedinjenju derviških redova imalo je tri osnovna cilja. Prvi je, kako se odmah zaključuje, uvođenje reda u način šejhovskih imenovanja. Shodno zapisnicima sa prvih sjednica Tarikatskog centra²⁶, u tom vremenu bilo je slučajeva nejasnih ili nedorečenih imenovanja. Dok su osobe visokog stepena duhovne zrelosti u mogućnosti same procijeniti ko jeste a ko nije duhovno sazreo da može biti imenovan šejhom, s druge strane muridi i simpatizeri tarikata često ostaju zbunjeni a nerijetko i iskorišteni od strane lažnog duhovnog učitelja. Uz poštivanje ovoga protokola šanse za zloupotrebu duhovne pozicije učielja svedene su na minimum.

Drugo, ujedinjenjem derviških redova ujedno bi se objedinili i napori ka boljoj prezentaciji, njegovanju i korigiranju tarikatskog života. Shodno brojnim predajama, veliki broj istinskih duhovnih učitelja ne predstavlja smetnju već naprotiv, pravo bogatstvo tarikatskog života. Još od vremena prvoga Božijeg poslanika hazreti Adema, alejhisselam, pa do vremena hazreti Muhammeda, alejhisselam, i kasnije tarikatskih prvaka – pîrova, postojanje većega broja duhovno zrelih ličnosti u jednom mjestu garantiralo je zdravo stanje matičnog društva u kojem su djelovali.

Treći cilj insistiranja na šejhovskom protokolu i ujedinjenju derviških redova ujedno je i znak prepoznavanja nadolazeće realnosti pluralnog religijskog, napose ezoterijskog, života u Bosni i Hercegovini. Koliko god se, iz ma kojih razloga, predvodnici derviških džemata međusobno razilazili, ipak je djelovanje svakoga od njih (naravno, ukoliko nije riječ o već spomenutoj zloupotrebi duhovne pozicije učitelja) u skladu sa Tradicijom i običajima. Nasuprot tome, javljanje, danas jačanje i širenje, raznih ezoterijskih pokreta, mističnih ideologija, tzv. političkog sufizma i sl., uveliko unosi razdor u do tada prilično jedinstveno, mada iznutra jako raznoliko, biće zajednice.

3. Osnovne karakteristike pisanja mutesavvifa u XX st.

U posljednjem dijelu ovoga rada osvrnut ćemo se na osnovne karakteristike u pristupu spomenute troji-

²⁵ Vidi: Fejzulah Hadžibajrić, „Poslije povratka tekija u Islamsku zajednicu Jugoslavije“, *Preporod*, XX/89., br. 15, str. 2.

²⁶ Vidi npr.: *Zapisnik sa sastanka Tarikatskog centra iz Sarajeva*, održanog u nedjelju 29. 05. 1983. godine, dokument, privatno vlasništvo Fejzulaha Hadžibajrića, arhivalija br. 9

ce mutesavvifa, njihove osnovne preokupacije i odgovore na ono što su prepoznali kao izazove njihovog vremena. Stoga ćemo pažnju kratko posvetiti pitanjima jezika, identiteta i religijskog pluralizma.

3.1. Jezik pisanja mutesavvifa u XX st.

Iz objavljenih i neobjavljenih tekstova razaznaje se jednostavnost jezika, oslanjanje na maternji jezik, a čak i kada se donose ajeti, hadisi ili izreke i stihovi, uvijek su napisani u transkripciji, prilagođeni našim fonemama.

No, ono što je najbitnije, osjeti se autentičnost jezika. Prije svega, autori pišu o onome što vjeruju, osjećaju i žive. Na taj način, izraz njihovih ideja prelomljen je trima stvarnostima: vjerom kao urođenim darom svakoga čovjeka, pojedinačnom religioznošću i svakodnevnom religijskom praksom. Otuda skoro svaka napisana riječ plijeni srca čitalaca. Čitalac jednostavno osjeća iskrenost u pisanju i tako bolje razumijeva izlagani fenomen. Nije nepoznato da mnogi vjernici našega svakodnevlja pisanje u našem vremenu ocjenjuju veoma zamornim, donekle iskrivljenim, usiljenim, za razliku od tekstova „starih“, koji odišu jednostavnošću i iskrenošću te koji nadahnjuju čitaoca i potiču ga na djelanje, na akciju.

Sasvim logično, i kada tekstovi nastaju kao reagiranja na nečiji, intenciozno ili tek ideološki, napisan tekst ili nastup a usmjeren otvoreno protiv tesavvifa ili religije, autori uvijek zadržavaju dostojanstvo, ozbiljnost, moralnost i, mora se priznati, znanstvenost. Za razliku od savremenih tekstova, metodološki znatno razvijenijih, u tekstovima mutesavvifa XX st. veoma često izostaje jasna podjela na uvod, razradu i zaključak, prisutno je nekonzistentno pozivanje na izvore i sl. Ali, uzme li se u obzir tadašnji nizak stepen zastupljenosti metodoloških principa te znatno otežan pristup izvorima i sâmoj mogućnosti objavljivanja, a, s druge strane, uvažavajući činjenicu da su autori kroz tekstove uvijek zadržavali autentični nauk vjere, navodili, makar usputno, izvore, te koristili literaturu napisanu na nekoliko stranih jezika, ipak se njihov izriječ može ocijeniti za to doba znanstvenim.

U njihovim pisanjima jezik je bio u potpunosti podređen ideji koja se nastojala iskazati. Morali su voditi računa i o uglavnom neprijateljski nastrojenoj vlasti, te, istaknuvši još i težinu prezentirane materije, treba se priznati velika pronicljivost i razigrana maštovitost tretiranih autora.

Konačno, pokušavajući spoznâto i senzibilno konstantno kušano pulsiranje svekolikoga bitka pretočiti u riječi koje trebaju svi razumijeti i, na osnovu njih, odlučiti se na djelovanje u predloženom pravcu, mutesavvifi XX st. naprosto su iznjedrili jedan novi, specifičan, jezik, kojega ne odlikuje samo jasnost i preciznost već isto tako unutarnja snaga, i mogućnost egzistencijalnoga povezivanja čitaoca sa Svijetom ideja, s jedne strane, te sa svijetom svakodnevlja, a osnovni čvor ta dva svijeta predstavlja konkretan tretirani problem. I upravo tu se najzornije odražavaju hrabrost i duhovno-intelektualna snaga autora da se uhvate u koštac sa aktuelnim problemom jer su svjedoci njegovoga povijesnoga manifestiranja i, sâmim

tim, svojom egzistencijom pozvani da na njega odgovore. Iz toga razloga tekstovi nisu trpili laž, licemjerstvo, površnost ili tek trenutnu zaokupiranost nekim pitanjima. Veoma često cijeli svoj život, od duhovno-intelektualnog sazrijevanja, proveli su u rješavanju konkretnih problema, a na koje, budući da im je javljanje ozbiljeno na ovome svijetu, nije bilo moguće dati tek načelno metafizičko-teoretski odgovor. Ovo je najvidljivije na primjeru teksto-va Adem-bega Karadžovića. Stoga su mnogi istraživači tesavvufa na osnovu materije tretirane u XX st. došli na pogrešan zaključak da je to vrijeme unutrašnje dekadence tesavvufa i tarikata jer u djelima, člancima i knjigama, veoma često izostaju teozofski traktati. Za naš, mora se priznati, često „razmažen ukus“, bavljenje stvarima poput stavova neke vakufname, pokrivanja krova na neko-me zdanju, obilazak porodice nekog zatvorenika, rad na tekijskom protokolu i sl., nadaje se tek blijedim tragom nekadašnje književne slave prethodnika. Naprotiv, usuđujemo se reći, ova literatura, nastala u tome vremenu, doslovno je nastavak tih nekadašnjih sjajnih metafizičkih traktata mutesavvifa prošlih stoljeća.

3.2. Pitanje identiteta

U razgovorima sa osobama koje su direktno ili indirektno poznavale ili bile u kontaktu s nekim mutesavvifima XX st., mogu se dobiti informacije o različitim nacionalnom opredjeljenju istaknutih pojedinaca, koji su poput uleme i drugih bosanskohercegovačkih intelektualaca davali i različite odgovore na pitanje nacionalnoga identiteta: neki su insistirali na njegovanju vlastitog nacionalnog identiteta, neki su bili priklonjeniji hrvatskoj a drugi srpskoj naciji. Ono o čemu želimo ovdje govoriti ne odnosi se na odnos prema nacionalnome identitetu (koji jeste značajan) već na nečem što u svakom slučaju pret-hodi svim drugim identitetima.

Skup različitih identiteta jedne osoba ili naroda sadrži nešto što je osnovno, esencijalno, za identitet te osobe/naroda uopće, nešto po čemu se, kako god složen bio, ipak kao takav razlikuje od nekog drugog identiteta. Nesumnjivo se iz tekstova autora razaznaje insistiranje na religijskom identitetu. Evidentno uvažavajući narodne, nacionalne, kulturne i druge specifičnosti, autori njeguju ideju o vjeri kao jedinstvenoj niti koja treba povezati sve vjernike, ne samo one sklone tesavvufu i tarikatu već muslimane uopće. Ovo nije nimalo banalno, naime, ni u jednom tekstu se ne ističe nužnost pripadnosti nekom narodu ili jeziku, nekoj političkoj partiji, nekom konkretnom tarikatu, školi mišljenja ili određenom džematu. Poziv koji autori upućuju je širok, otvoren, tolerantan, i, što je naročito važno – pluralan. Šta pod ovim mislimo, najbolje ćemo pokazati kroz poređenje s identitetom postmodernoga doba. Nabrojat ćemo samo neke karakteristike toga identiteta: refleksivnost, odbacivanje razlike između znaka i značenja, odustajanje od društvenog, institucionalna refleksivnost, sekularizacija, fragmentiranje identi-

teta te, ono o čemu ćemo govoriti u narednom odjeljku – pluralizacija svjetonazora.²⁷

Pod refleksivnošću podrazumijevamo konstantnost promjena unutar neke ideje ili sámog društva. Zato autori veoma često nastoje naglasiti ono manje značajno od onog esencijalnog. Uvidanjem skorih drastičnih socioloških promjena, mutesavvifi XX st. veoma često doživljavaju nelagodnosti od strane svojih savremenika koji snažno insistiranje na esencijalnom a djelimično relativiziranje manje značajnog doživljavaju kao ugrožavanje Tradicije.

Nadolazeće promjene u društvu ubrzo će, a što je u našem vremenu sasvim jasno, prouzročiti i površnost u pristupu stvarnostima i njihovim fenomenima. O toj strašnoj diskrepanciji između načelne odanosti Tradiciji, s jedne strane, i vulgarnom površnom odnosu prema njenim simbolima pisao je nekako u to vrijeme i sjajni Rene Guenon.²⁸ Puki folklorizam ne može nadomjestiti praznoću uslijed izostanka odgojnih komponenata na seiri suluku, što i jeste svrha duhovnoga putovanja sa vodičem. Mada može zvučati grubo, veoma često pozivanje na metafizičke teorije a izostanak praktičnog usvajanja njihovih učenja predstavlja površnost i nedosljednost u tesavvufu.

Odustajanje od društvenoga te fragmentiranje identiteta najevidentnije je, barem kada su derviški redovi u pitanju, krajem XVIII i početkom XIX st., a u našem vremenu skoro da je doživjelo svoj vrhunac. Sve češća intencija pojedinih predvodnika džemata da svoj džemat preimenuju u zaseban ogranak, a danas u nekim slučajevima i zaseban tarikat, polahko postaje praksa. Stoga mutesavvifi veoma često govore o osnivačima i glavnim derviškim redovima, te o nužnosti postojanja i duhovne i svjetovne hijerarhije. I ove se teme, za neke istraživače, doimaju zastarjele i nepotrebne.

Konačno, sekularizacija, mada nije nikada tim imenom oslovljavana, najviše je tretirana kroz svoje prateće elemente: moderni koncept *ratia* i racionalnog, potčinjavanje religije modernoj nauci, te razumijevanje koncepta vođstva. Kako smo vidjeli, o ovome je sasvim angažirano pisao hafiz Hadžimešlić.

3.3. Pluralizam ezoterijskog života

Prvo na šta mislimo kada je u pitanju neizravno tretiranje pluralizma, religijskog i ezoterijskog, jeste ideja o ujedinjenju rada derviških redova, o kojoj je najviše pisao Fejzulah-efendija Hadžibajrić. Naglasili smo da je srž ideje i danas veoma često pogrešno shvaćena. Zagovaranje udruženoga rada derviških redova samo je nastavak aktivnosti na uvođenju reda, osmišljavanju protokola, imenovanja šejhova. Kako se jasno vidi iz članova navedenih u dokumentu: „Propisi o derviškim redovi-

27 Usporedi: Krunoslav Nikodem, „Religijski identitet u Hrvatskoj: Dimenzije religijskog identiteta i socio-ekološke orijentacije“, *Socijalna ekologija: Časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo, 2004., tom 13, br. 2-4, str. 257., 258.

28 Vidi: Rene Guenon, *Symbols of Sacred Science*, New York, Sophia Perennis, 2004. Riječ je o sabranim tekstovima ovoga autora čija je tema simbol i simbolizam.

ma u Bosni i Hercegovini²⁹, nakon uvođenja protokola u proglašenje šejhova slijedi uvođenje protokola u osnivanje, organiziranje i djelovanje svakog pojedinačnog derviškog džemata. Ovime se, u što duboko vjerujemo, željelo ne samo ojačati tarikatski život već se i pripremiti za neizbježno otvaranje Bosne i Hercegovine što će sigurno imati odraz i na vjerski život, bilo u domenu novoga odnosa političkih vlasti prema religiji, bilo u domenu javljanja novih utjecaja izvana. Ne zaboravimo, formiranju Tarikatskog centra 30. 05. 1977. godine³⁰, prethodi donošenje novoga Ustava SFRJ 21. 02. 1974. godine. Mislim da od strane kritičara tesavvuvske teorije i prakse ova činjenica nije nikada niti registrirana.

Da li ovime želimo reći kako su osnivači Tarikatskog centra odnosno ključni nosioci tarikatskog života u to vrijeme: Fejzulah Hadžibajrić, Abdulah Fočak, Fadil Sokolović, Behaudin Hadžimejlić, Adem-beg Karadžović, Halid-efendija Salihagić i dr., doslovno predvidjeli pojavu i širenje novih ezoterijskih učenja i pokreta u našem vremenu? I da, i ne. Naime, daleko od toga da su u svojim nastupima i pisanjima pobrojani prvaci tarikatskoga života jasno oslovili nadolazeće probleme, izazove tako evidentne u našem dobu. No, ono što je sasvim izvjesno, u svojim idejama i aktivnostima spomenute pojave sigurno su podrazumijevali, odnosno prepoznali. Veliki broj usmenih predaja koje se mogu čuti od njihovih učenika i džematlija nedvojbeno otkrivaju jednu zabrinutost koju su imali, ne samo u pogledu konačnoga ishoda borbe za vjersku legalizaciju rada tarikata, već i za budućnost tarikatskoga života nakon ishođenja ukidanja zabrane.

Komentirajući odluku o ukidanju zabrane rada derviških redova, Fejzulah-efendija Hadžibajrić poziva se na evropski identitet muslimana, otvoreno rekavši da se muslimani ne osjećaju kao da su „u čošetju Evrope“ već da su jednostavno njen dio, iz čega slijedi da i „tarikatski trebamo tako gledati i usmjeravati“. Potom ponovno skreće pažnju na činjenicu da su tesavvuf, tarikatski, zikr i iršad „odrednice iz islama“, što obavezuje dervişe da ih takve prihvate i njeguju. Konačno, ono što je osnovna pomoć u tome jeste „naša literatura“ napisana o njima, čiju vrijednost i značaj treba upoznati i na nju se pozivati.³¹ Potenciranjem evropskoga naslijeđa te literature nastale iz autentičnog *stanja* (ḥāl), na autentičnom jeziku, iz pera ljudi s ovoga prostora, efendija Hadžibajrić je, rekli bismo, ostavio smjernice budućim nosiocima tarikata na našim prostorima a koje se tiču prije svega pitanja identiteta, ključnog pitanja savremenog svijeta,³² te religijskog, i svakog drugog, pluralizma koji postmoderni koncept identiteta u sebi podrazumijeva.

29 Vidi: *Propisi o derviškim redovima u Bosni u Hercegovini*, dokument, privatno vlasništvo Fejzulah Hadžibajrića, br. 14

30 O okolnostima u kojima je osnovan Tarikatski centar vidi više u: Sead Halilagić, „Rad dr. Ahmeda Smajlovića na povratku tekijske zajednice“, *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, Sarajevo, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 2009., br. 13, str. 227-235.

31 Vidi: Fejzulah Hadžibajrić, „Poslije povratka tekijske zajednice u Jugoslaviju“, *Preporod*, XXI/89., br. 15, str. 2.

32 Vidi više u: Adnan Silajdžić, *Muslimani u traganju za identitetom*, Sarajevo, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu – El-Kalem, 2006., str. 7-9.

Zaključak

Ovim radom željeli smo poentirati slijedeće:

1. Tesavvuvska misao i praksa u XX st. nisu bile dekadente, naprotiv, već su jednostavno bile sasvim logična posljedica teških prilika, izvanjskih i unutar-religijskih, koje su zahtijevale zadovoljavajući odgovor na konkretne izazove
2. Veliki broj tesavvuvsko-tarikatskih prvaka XX st. bio je izuzetno obrazovan i, što je najbitnije, do kraja posvećen očuvanju religijskoga identiteta muslimana u Bosni i Hercegovini, odnosno tadašnjoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji
3. Pratimo li publicirani rad te aktivnosti prvaka tarikatskoga života u to vrijeme, zaključujemo da su teme kojima su se u njima bavili do kraja angažirane: pitanje odnosa vjere i razuma, pitanje odnosa vjere i nauke, pitanje identiteta, pitanje religijskog/ezoterijskog pluralizma i sl.
4. Ono što posebno zadivljuje, kada su u pitanju napisani tekstovi, jeste snaga i, prije svega, autentičnost te iskrenost jezika kojim autori pišu i govore; odatle su njihovi članci lahko čitljivi i u našem vremenu

Bibliografija

1. -, *Šejh hafiz Musa Kjazim ef. Hadžimejlić – Čovjek i islam (život i djelo)*, Kačuni, UG Hastahana – tekija Mesudija, Kačuni, proljeće 1429/2008.
2. Adnan Silajdžić, *Muslimani u traganju za identitetom*, Sarajevo, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu – El-Kalem, 2006.
3. Fejzulah Hadžibajrić, „Poslije povratka tekijske u Islamsku zajednicu Jugoslavije“, *Preporod*, XX/89., br. 15
4. Ibn Adem, „Zašto šuti Ulema-Medžlis u Sarajevu – povodom bulevardskih senzacija u javnosti“, *Islamski svijet*, 08. 03. 1935.
5. Ibn Adem, „Dajte nam ‘Hanikah’!“, *Islamski svijet*, 25. 01. 1935.
6. Ibn Adem, „Derviši – povodom dvaju napisa beogradske ‘Narodne Odrane’“, *Islamski glas*, 17. 01. 1936.
7. Ibn Adem, „Zašto stvarati problem? – povodom jedne hutbe“, *Islamski svijet*, 18. 01. 1935.
8. Krunoslav Nikodem, „Religijski identitet u Hrvatskoj: Dimenzije religijskog identiteta i socioekološke orijentacije“, *Socijalna ekologija: Časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo, 2004., tom 13, br. 2-4
9. Murteza Karadžović, „Moja poruka hatibima“, *Sarajevski svijet*, 01. 03. 1935., br. 131

10. Pismo Adem-bega Karađozovića pisano šejhu Komiti, Sarajevo, 14. 02. 1935. godine
11. *Propisi o derviškim redovima u Bosni u Hercegovini*, dokument, privatno vlasništvo Fejzulaha Hadžibajrića, br. 14
12. S. Beglerović, „Crtice iz života hadži šejha Fejzulaha-efendije Hadžibajrića“ (u časopisu *Znakovi vremena*, Sarajevo, br. 25
13. Sead Halilagić, *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, Sarajevo, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 2010, br. 13
14. *Zapisnik sa sastanka Tarikatskog centra iz Sarajeva*, održanog u nedjelju 29. 05. 1983. godine, dokument, privatno vlasništvo Fejzulaha Hadžibajrića, arhivalija br. 9

Summary

الموجز

TOWARD THE THEORY OF EXPLORING
THE TASSAVUF THOUGHT
AND TARIKAT PRACTICE IN THE 20TH CENTURY

دراسة الفكر الصوفي وممارسات الطرق الصوفية في القرن
العشرين

Samir Beglerović, PhD

د. سامر بغليروفيتش

The paper titled '*Toward the theory of exploring the tassavuf thought and tarikat practice in the 20th century*' explores the written traces of the 20th century *mutessavuf*, focusing only on some of the activities of the followers. It is concluded that the *tarikats* followers at the time were extremely committed, well organised and lead by wisdom, which is contrary to the generally held belief that that the *tassavuf* and *tarikats* practice in Bosnia and Herzegovina in the 20th century was decadent.

Key words: *tassavuf*, *tarikats*, Karađozović, Hadžimejlić, Hadžibajrić, language (of religion), identity, religious/esoteric pluralism

يعالج مقال "دراسة الفكر الصوفي وممارسات الطرق الصوفية في القرن العشرين" الآثار المكتوبة للمتصوفين في القرن العشرين. ويركز على بعض نشاطاتهم. وبناء على ذلك، تتاح لنا فرصة لنستنتج. أنه، وخلافا لما يوصم به التصوف والطرق الصوفية في البوسنة والهرسك في القرن العشرين بالتخلف باعتباره ميزته الأساسية. فإن الحقيقة تشير إلى أن نشاط شيوخ الطرق الصوفية في تلك الفترة كان حيويًا ومخططًا بشكل جيد. وبأنه كان يتميز بالحكمة البالغة في التسيير.

الكلمات الرئيسية: التصوف، الطريقة، قراجوزوفيتش، حاجيميليتش، حاجيبايريتش، لغة (الدين)، الهوية، التعددية الدينية/الخفية